

Râvilerin Yalanından Tövbesi ve Rivayetlerinin Durumu

Hasan Küçükosman

0000-0002-2384-5650

Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Düzce, Türkiye

ror.org/04175wc52

hasankucukosman@duzce.edu.tr

Öz

Yaşadığı toplumda “Emîn” olarak bilinen Hz. Peygamber ilahî yasaların nesiller boyunca nakledilmesi amacına binaen yalan ile Müslümanlığın yan yana gelmeyeceğini haber vermiştir. Özel anlamıyla hadisleri nakleden kimselerin yalan başta olmak üzere günahlardan uzak hatta yaşadığı örfе uygun kişiliğinin olması şart koşulmuştur. Bu konuda bir eksikliği olan kimsenin rivayeti sıhhat derecesinin altına düşerken daha sonra tövbe eden kimselerin durumu tartışılmıştır. Yalanın dışında kalan günahların tövbe ile affedileceği ve râvinin eski haline döneceği belirtilirken özellikle Hz. Peygamber adına yalan söyleyen kimsenin durumu ayrı tutulmuştur. Konu hakkında genel görüş tövbe etmiş olsa bile böyle kimselerden ebediyen hadis alınmayacağı şeklindedir. Bu tür kimselerin şahitliği kabul edilirken rivayetlerinin reddedilmesi hadis naklinin ümmeti ilgilendiren bir mesele olmasından kaynaklanır. Zira şahitlikte yalan söylenmesinin etkisi sınırlı kalırken uydurma rivayet nakleden kimsenin zararı çok daha büyüktür. Buradan hareketle tövbenin Allah ile kul arasında olduğunu söyleyen hadis âlimleri Hz. Peygamber’e bir kere dahi olsa yalan söyleyenin tövbesini şüpheli kabul etmektedir. Belli noktalarda rivayetten farklılık arz eden şahitlik hususunda da ebediyen şehâdeti reddedilen kimselerin olduğu fıkıh âlimleri tarafından dile getirilmiştir. Bir kısım âlimler ise rivayet ve şehâdetin tövbe ile mutlak olarak kabul edileceğini söylemiştir. Ancak zikrettiğimiz mesele hadis usulü eserlerinde teorik olarak incelenmiş pratik yönü dikkate alınarak müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Konu hakkında delil olacak çok az râvi bulunması, meselenin rivayet ve şehâdet hususları ile detaylanması farklı görüşlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı araştırmamızda hem usul âlimlerinin iddiaları hem de tövbesi bakımından râvi ve şahidler incelenerek mesele ele alınmıştır. Sonuç olarak ise hadis âlimlerinin cerh sebeplerinde ittifak etmemeleri ve meselenin içtihadî olması sebebiyle râvilerin günahından tövbe etmeleri temizlenmelerine sebep olduğu görülmüştür. Ancak Hz. Peygamber adına bir kere dahi olsa yalan uyduranlar bu konuda istisna edilmiştir ki bu da ulemânın genel görüşüdür.

Anahtar Kelimeler

Hadis; Fıkıh; Râvi; Rivayet; Şehâdet

Öne Çıkanlar

- Bu çalışma hadis tarihinde yalanından tövbe eden râvilerin rivayetlerini incelemektedir.
- Rivayet ve Şehâdet hususunda tövbenin etkileri ve sonuçları farklılık arz etmektedir.
- Cerh-Ta'dil eserlerinde yalan konuşup tövbe ettiği belirtilen bazı kimselerden bahsedilmektedir.
- Hz. Peygamber'e yalan isnat etmek gibi bazı suçlar ilim sahasında affedilmemektedir.

Atıf Bilgisi

Küçükosman, Hasan. "Râvilerin Yalanından Tövbesi ve Rivayetlerinin Durumu". *Eskiyeni* 54 (Eylül 2024), 1199-1221. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1463333>

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	02 Nisan 2024
<i>Kabul Tarihi</i>	16 Ağustos 2024
<i>Yayın Tarihi</i>	30 Eylül 2024
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - intihal.net
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	-
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0

The Repentance of Narrators for Their Lies and the Status of Their Narrations

Hasan Kūçūkosman

0000-0002-2384-5650

Duzce University, Faculty of Teology, Department of Basic Islamic Sciences Duzce, Tūrkiye

ror.org/04175wc52

hasankucukosman@duzce.edu.tr

Abstract

The Prophet, who was known as 'Amīn' (trustee) in the society in which he lived, for the purpose of transmitting the divine laws through generations, foretold that lying and Islam would not come side by side. In a special sense, it is stipulated that those who narrates hadiths should be free from sins, especially lying, and even have a personality in accordance with the custom in which he lived. While the narration of anyone who has a deficiency in this regard falls below the level of authenticity, the situation of those who repented later was discussed. While it was stated that the sins other than lying would be forgiven with repentance and the narrator would return to his former state, the situation of the person who lied on behalf of the Prophet was kept separate. The general opinion on the subject is that even if he repented, no hadith should be accepted from such people for eternity. The acceptance of their testimony and rejection of their narrations is due to the fact that the transmission of hadith is a matter of concern to the ummah. This is because the effect of lying in testimony is limited, whereas the harm of a person who narrates a fabricated narration is much greater. From this point of view, the hadith scholars, who say that repentance is between Allah and the servant, regard the repentance of the one who lies to the Prophet even once as doubtful. In the matter of testimony, which differs from narration in certain points, it has been stated by the scholars of fiqh that there are those whose testimony is rejected for eternity. Some scholars, on the other hand, said that narration and testimony would be accepted with repentance. However, the aforementioned issue has been theoretically analysed in the works of hadith methodology, but no separate study has been conducted considering its practical aspect. The fact that there are very few narrators who can be used as evidence on the subject, and the elaboration of the issue with the issues of narration and shahada have caused different opinions to be put forward. Therefore, in this research, the issue has been discussed by analysing the narrators and witnesses in terms of both the claims of the scholars of the methodology and repentance. As a result, it was seen that the repentance of the narrators from their sins caused them to be cleansed due to the fact that the hadith scholars were not agreed in the reasons for al-jarh (criticism), and the issue was jurisprudential (ijtihādi). However, those who fabricated a lie in the name of the Prophet, even once, were exempted from this issue, which is the general opinion of the scholars.

Keywords

Hadith; Fiqh; Rāvi; Narration; Shahada

Highlights

- This study analyses the narrations of the narrators who repented from their lies in the history of hadith.
- The effects and consequences of repentance in narration and shahada differ.
- In the works of al-Jarh-Ta'dil, some people who speak lies and repent are mentioned.
- Some offences such as attributing lies to the Prophet are not forgiven in the field.

Citation

Küçükosman, Hasan. "The Repentance of Narrators for Their Lies and the Status of Their Narrations". *Eskiyeni* 54 (September 2024), 1199-1221.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1463333>

Article Information

<i>Date of submission</i>	02 April 2024
<i>Date of acceptance</i>	16 August 2024
<i>Date of publication</i>	30 September 2024
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Râvilerin rivayetinin makbul olması için adâletinin sabit olması gereklidir. Adâlet konusunda ise râvinin takvâ sahibi ve dinî hususlarda kişiliğinin ta'ndilmemiş olmasına bakılmaktadır.¹ Fısk, bid'at, kizb, ittihâmu'r-râvî bi'l-kizb, gibi kavramlarla bilinen mesele, râvinin günah işlemesi, haramlara bulaşmasıdır. Bu kimselerin adâlet yönünden cerh edildiği kabul edilir.²

Râvilerin adâleti konusunda şu şartlar göz önünde bulundurulur; İslâm, bülûğ, akıl, takvâ (fısk sebeplerinden temizlik) ve mürûet.³ Bunlar arasında kişinin tövbesini mümkün gören şartlar takvâ ve mürûet ile sınırlıdır. Takvâ; kişinin büyük günahlardan sakınması küçük günahlarda ise ısrar etmemesi anlamına gelmektedir.⁴ Zira Allah (c.c.) da bu yönü eksik olan kimsenin haberlerini hemen kabul etmemeyi, araştırıp incelemeyi emretmiştir.⁵ Alışveriş konusunda dahi bu manada adâlet şart görülürken⁶ dinî husus olan hadis rivayetinde durum daha da elzem hale gelmektedir. Mürûet ise insanların gözünde kişinin değerini düşürecek her şeyden uzak durmak demektir. Bunun tespitinde ise tabii olarak râvinin içinde bulunduğu örf esas alınmaktadır.⁷

İlk üç sırada saydığımız şartlardan İslâm, bülûğ ve akıl kişinin sorumluluk sahasına girmesi ile ilgilidir. Zira hiçbir hadis âlimi Müslüman olmayan, temyiz yaşına ulaşmayan ya da mecnun kimseden rivayet almamıştır.⁸ Aslında bu hususlar rivayet tahammülünde değil edâsında istenmektedir. Yani râvi Müslüman olmadan ya da sabî iken duyduğu bir rivayeti daha sonra bulûğ çağına erişip adâlet şartlarını yerine getirerek nakledebilmektedir.⁹ Benzer şekilde büyük günah işleyen ya da küçük günahında ısrar eden kimsenin rivayeti de kabul edilmez.¹⁰ Bunlar arasında sayılan yalan söylemek hususunda râvi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yalan uydurmaktan sakındığı bilirse dahi insanlar arasında yalan konuşuyorsa kendisinden rivayet alınmaz. Zira kendisinin daha sonra hadisler hususunda yalan söylemeyeceğinden emin olunmaz.¹¹

Günah işleyen kişi anlamında fâsık hem rivayet hem de şehâdet hususunda uzak durulması gereken kişidir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de de fâsık bir kimsenin getirdiği haberin

¹ Nurettin İtir, *Menhecü'n nakd fi ulumi'l hadis* (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1981), 79.

² Ravilerin cerh edildikleri noktalar için bk. İbrahim Saylan, "Süleymân b. Dâvûd eş Şâzekûnî ve Hadis İlmindeki Yeri", *İlahiyat Akademi*, 19 (Haziran 2024), 46-48.

³ Şemsüddîn es-Sehâvî, *el-Gâye fi şerhi'l-Hidâye fi 'ilmi'r-rivâye* (Kahire: Mektebetü Evladi's-Şeyh li't-Türâs, 2001), 1/119.

⁴ Sehâvî, *el-Gâye fi şerhi'l-Hidâye fi 'ilmi'r-rivâye*, 1/119.

⁵ *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Hucurât 49/6.

⁶ el-Bakara 2/282

⁷ İtir, *Menhecü'n nakd*, 79-80.

⁸ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfîî Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh* (Riyâd: Advâ'u's-Selef, 1998), 3/462.

⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* (Haydarabad: Cemiyetü dairetü'l-meârifî'l-Osmaniyye, 1938), 76-77; İtir, *Menhecü'n nakd*, 81; Zerkeşî, *Nüket*, 3/459.; Zerkeşî (ö. 794/1392), râvinin bu şekilde aktardığı rivayetinin kabul edilmeyeceğini söyleyenlerin olduğunu ancak hata ettiklerini belirtmiştir. Zerkeşî, *Nüket*, 3/461.

¹⁰ Bekir Tatlı, "Fısk Kavramı ve Hadis Usûlü Açısından Fısku'r-Râvî", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 33.

¹¹ İtir, *Menhecü'n nakd*, 82.

araştırılması emredilmektedir.¹² Fâsığın bu hali sürdüğü sürece sözüne itimat edilmeyeceği hususunda bir ihtilaf yoktur. Ancak fâsık olduğu söylenen kişinin tövbe etmesi kendisini tamamen temize çeker mi ya da bir kere fâsık olduğu söylenen kişi artık tövbe etse bile sözüne itimat edilmeyecek midir? Bizim incelememiz daha çok râvi ve rivayetleriyle ilgili olacaktır. Ancak şehâdet ve rivayet olarak ikiye ayrılan meselede, şehâdet dünyevî meselelerde şahitlik anlamında kişinin beyanda bulunması iken rivayet ise hadis nakli hakkında özel olarak kullanılmaktadır. Bu manada rivayet ile şehâdet arasında bazı farklar vardır. Örneğin rivayet eden kimsenin kadın, çocuk, köle ya da sayı bakımından tek olması gibi etmenlere bakılmazken şehâdet konusunda saydığımız bu kriterler göz önünde bulundurulmaktadır.¹³

Dinen ve örfe kötü ahlak olarak kabul edilen davranışların başında gelen yalan konusunda kişinin adaleti her bakımdan zedelenirken Hz. Peygamber adına yalan söylemek çok daha büyük bir sorun teşkil etmektedir. Zira hadis uydurmak dine olmayan bir şeyi ihdas etmek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda bir kere dahi olsa Hz. Peygamber adına yalan söyleyen kimselerin sonradan yapacağı tövbesi makbul görülmemiştir. Zira bu tövbenin doğrulanması mümkün olmayıp kul ile Allah arasında olduğu kabul edilir. Ancak İmam Nevevî (ö. 676/1277) nasıl ki iman ile dine yeni giren insanlar küfürden temizleniyorsa tövbenin de istisnasız her günahı temizleyeceğini ve bu kimselerin hiç günah işlememiş gibi muamele göreceğini söylemiştir. Ayrıca şahitlik hususunun da bu şekilde olduğunu söyleyerek kıyaslama yapmıştır.¹⁴

Günümüzde yapılan bazı çalışmaların içerisinde kısmen râvilerin tövbelerine değinilmiş olsa da¹⁵ konumuzla ilgili tartışılan bu meselenin müstakil ve pratik yönüne dikkat çeken herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Bu durum da bizi, âlimlerin görüşlerini diğer disiplinler ve râviler üzerinden değerlendirme yapmaya sevk etmiştir. Dolayısıyla öncelikli olarak günahın rivayet ve şehâdet meselelerinde nasıl bir etkisi olduğu üzerinde durulacaktır. Daha sonra hadis âlimlerinin Hz. Peygamber adına yalan söyleyenleri tövbe etseler bile rivayet sistemi dışına çıkarmaları gibi fıkıh sahasında bu tür günahların olup olmadığı incelenecektir. Zira İmam Nevevî'nin itirazında rivayet ile şehâdetin bir tutulması gerektiği söylenmektedir. Daha sonra rical kaynaklarında tövbe ettiği tespit edilen râvilerden hadisçilerin rivayette bulunup bulunmadıkları ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

1. Günahın Habere Etkisi

Allah, fâsığın haberinin hemen reddedilmesini değil araştırılıp değerlendirilmesini emretmiştir. Zira yalancılık sebebiyle dahi olsa, fâsık bir kimsenin her sözünün yalan olduğunu düşünmek mâkul değildir. Dolayısıyla fâsık kimsenin haberi araştırılmalı ve ona göre kabul ya da red bakımından ele alınmalıdır.

Bid'at ehlinden olmaları sebebi ile fâsık olarak zikredilen kimselerden hadis alma hususunda âlimlerin farklı görüşleri mevcuttur. Ancak ittifak edilen bazı hususlar vardır ki şayet râvi tecsim düşüncesi gibi bid'ati sebebi ile tekfir edilmiş ise kendisinden hadis alınmaz. Ya da yalanı helal gören bir kimse ise yine böyle kimselerden hadis alınmayacağı

¹² el-Hucurât 49/6.

¹³ H. Yunus Apaydın, "Şahit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/282.

¹⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî ale'l-Müslim* (Beirut: Darü İhyâi't-Türâs, 1972), 1/70.

¹⁵ Tatlı, "Fısku'r-Râvî", 40-46.

konusunda ittifak vardır.¹⁶ Ancak bid'at ehlinen olması sebebiyle fâsık kabul edilenler içerisinde bazı Şîî grupların dışında yalana tevessül eden olmamıştır. Hatta Hâricîler'in doğruluk konusunda en üstün kimseler olduğu söylenmektedir.¹⁷ Dolayısıyla bu konuda ihtiyat ile hareket etmek gerekir. Çünkü her ne kadar ittifak olduğu söylenmiş olsa da İbn Hacer'in ifadesine göre bid'ati sebebi ile tekfir edilen kimselerin rivayeti hemen yok sayılmaz. Zira her grup karşısında bulunan muhalif grubu bid'at ehli olmak ile suçlamış ve haddi aşarak tekfir edenler olmuştur. Sonuçta bu söz esas alınsa herkesin sözünün inkâr edilmesi gerekir. İbn Hacer'e göre itimat edilen görüş mütevâtir ya da dinin aslı olan hükümlerini inkâr eden kimselerin rivayetini kabul etmemektir. Aynı şekilde inanılması gerekli olan hususlara inanmayanların da rivayetleri kabul edilemez. Ancak bunların dışında kalan bid'at ehlinen zabtı sağlam ve adil olan kimselerin rivayeti kabul edilir.¹⁸ Bununla beraber ulemâ arasında bid'at ehlinen hadis alınması hususunda farklı görüşler zikredilmiştir:

İlk görüş olarak bu kimseler fâsık kabul edildiğinden dolayı rivayetleri mutlak olarak reddedilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) söylediğine göre İmam Mâlik bu görüştedir.¹⁹ Zira böyle kimselerden rivayet nakletmek, bid'at ehlinen görüşünü cazip hale getirerek bu kişilere değer vermek anlamına gelmektedir.²⁰ Bundan dolayı kâfirin haberinin reddedildiği gibi fâsığın da haberi reddedilir. Hz. Peygamber'e nispeti tartışmalı olan rivayetle beraber pek çok selef âlimden bu düşüncüyü destekleyecek şekilde haberler nakledilmiştir. Bu rivayetlerde ilmin yani hadis rivayetinin din olduğu ve rivayet alınacak kimselere dikkat edilmesi gerektiği zikredilmiştir.²¹ Ancak vâkıya aykırı olması hasebi ile bu görüş pek kabul edilmemiştir. Zira bid'atine çağırısın ya da çağırmasın başta *Sahihayn* olmak üzere pek çok hadis eserinde bu tür râviler bulunmaktadır. Öyle ki Hâkim'in hocası Muhammed b. Ya'kub (ö. 346/958), Müslim'in kitabının Şîî râviler ile dolu olduğunu ifade etmiştir.²²

İkinci görüş ise bid'at ehlinen rivayetleri şartlı biçimde kabul edilmektedir. O şart bid'at ehlinen taraftar olmamasıdır. Yani rivayetlerinde bid'atine çağırmasındır. Zira bid'at düşüncesini güzel gösterme isteği, bu kimseyi rivayetleri değiştirerek mezhebinen gereklerine göre onları düzenlemeye sevk edebilir. İbn Hibbân da bid'atine çağırın râvinen rivayetinin kabul olmayacağı hususunda herhangi bir ihtilafı bilmediğini dile getirmiştir.²³ Cerh ve ta'dîl âlimi Ebû İshak el-Cûzcânî de (ö. 259/873) bid'at ehlinen sünnet yolundan ayrılmış olsa da içlerinde doğru sözlü pek çok kimsenin olduğunu belirtmiş ve bid'atine çağırmadığı ve münker rivayet aktarmadığı müddetçe bu tür rivayetlerin kabul

¹⁶ Şemseddin ez-Zehabî, *el-Mûkızza "fi 'ilmi mustalahi'l-hadis"* (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1991), 85.

¹⁷ İbn Teymiyye, *el-Cevâbu's-sahih limen beddele dine'l-Mesih* (Suud: Dârü'l-Âsime, 1999), 6/455.

¹⁸ İbn Hacer, *Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1997), 723.; Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâ'isü'l-hasîşu şerhu ihtisârî Ulûmi'l-hadis* (Riyad: Dârü's-Selâm, 1997), 101-102.

¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* (Haydarabad: Cemiyetü'd-dâiretü'l-meârifî'l-Osmâniyye, 1938), 120.

²⁰ Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tedribu'r-râvi fi şerhi Takribi'n-Nevevî* (y.y., Daru Taybe, ts.), 1/384.

²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 121.; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-'ilelü'l-mütenâhiyye fi'l-ehâdisi'l-vâhiyye*, thk. İrşâdü'l-Hakk el-Eserî (Pakistan: İdâretü'l-Ulûm el-Eserîyye, 1981), 1/123 (No. 186).

²² İbn Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 131.

²³ İbn Hibbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd brâhim Zayed (Haleb: Dârü'l-Va'y, 1976), 3/62-64.

edilmekten başka yolun olmadığını söylemiştir.²⁴ İbn Hacer de Cûzcânî'nin zikrettiği görüşün en uygun görüş olduğunu ve bid'at ehlinin rivayetini desteklemeyi amaçlamadığı hadislerinin alınacağını söylemiştir.²⁵

Üçüncü görüşte ise adâleti sabit olduğu bilindikten sonra bid'at ehlinen mutlak bağlamda rivayet kabul edilir. İmam Şâfiî konu hakkında şöyle söylemiştir: “*Râfizîlerden Hattâbiye dışında kalan bid'at ehlinin rivayetlerini kabul ederim. Zira bu grup davalarını desteklemek adına yalan yere şahitliği helal kabul etmektedir.*”²⁶ Görüldüğü üzere İmam Şâfiî bid'atine çağırana ya da çağırılmayan gibi bir ayırım yapmamıştır.²⁷ Hatîb'in aktardığına göre İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Ebû Yûsuf da (ö. 182/798) bu görüşü savunmaktadır.²⁸ Bu düşünceyi savunanlardan birisi olan İbn Kesîr (ö. 774/1373) de râvinin bid'atine çağırana birisi olup olmaması gibi bir ayırımın mantığını anlamadığını söylemektedir. Zira bid'at ehlinen taraftan olmaması halinde hadis alınacağı düşüncesinde olanlar özellikle Buhârî ve Müslim'in kitaplarında bulunan bu tür râvilere işaret etmektedirler. İbn Kesîr de bu düşünceye cevap olarak Hz. Ali'yi öldüren Hâricî Abdurrahman b. Mülcem'e medihler düzen İmrân b. Hittân'dan Buhârî'nin rivayette bulunduğunu ifade etmiştir.²⁹ Şayet bid'at düşüncesine destek olması amacıyla rivayet nakleden râvilere hadis alınmamış olacak ise Hâricîlik propagandası yapan en önemli isimlerden birisi olan İmrân b. Hittân'dan, Buhârî elbette rivayet nakletmezdi. Aynı şekilde ircâ düşüncesinde olup bu görüşlere davette bulunan kimselerden Abdülhamîd b. Abdurrahman el-Himmânî'den hem Buhârî hem de Müslim nakilde bulunmuşlardır. Ayrıca bid'atine çağırıldığı bilindiği halde İmrân b. Hittân ya da Ebû Hassân el-A'rec gibi kimseler hadis âlimleri tarafından tevsik edilmiştir.³⁰

Usûl kitapları genel olarak üç görüşten bahsetmiş ise de zikrettiğimiz bu görüşlerin tartışmalı olduğunu ifade edenler olmuştur. Ahmed Muhammed Şâkir bunlardan birisidir. Konu hakkında Zehebî'den (ö. 748/1348) delil getiren Şâkir öncelikle râvide esas özelliğın din ve ahlak konusunda sikâlık olduğunu dile getirmiştir. Yine bid'atine davet etmiş olsa bile pek çok râvi güvenilirdir. Örneğın Zehebî, katı bir Şîî râvi olan Ebân b. Tağlib hakkında şu şekilde bahsetmektedir: “*(Râvi) Kendisi Şîî olsa da doğru sözlüdür. Bid'ati aleyhine, doğru sözlü olması bize yeter.*” Tabi burada bid'at ehli olan birisinin adâletinin nasıl sabit olacağı sorusu akla gelmektedir. Zehebî'nin naklettiğine göre bid'at iki türdür. İlki, içerisinde aşırılık barındırmayan Şîîlik eğilimi gibi küçük olanıdır. Bu tür eğilim Tâbiûn ve peşinden gelen pek çok âlimde görünmektedir. Diğer tür bid'at ise; Râfizîlik ya da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i yok sayma ve bu düşüncenin propagandasını yapma gibi büyük bid'attır. Büyük

²⁴ Ebû İshâk el-Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl* (Pakistan: Dârü'l-Neşr, ts.), 11.

²⁵ İbn Hacer, *Nuhbetü'l-fiker*, 723.

²⁶ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 4/400.

²⁷ Halîlî'nin naklettiğine göre İmam Şâfiî, Kaderî düşüncede olan İbrâhim b. Ebî Yahyâ hakkında şöyle diyordu: “Bana, dini hususunda itham edilen ancak hadisinde sikâ olan birisi haber verdi.” Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh* (Riyâd: Advâ'u's-Selif, 1998), 3/400; Şemsüddîn es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis li'l-'İrâkî* (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003), 2/66.

²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 120.

²⁹ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır (yy: Dâru Tavku'n-Necât, 2001), “Libâs”, 88 (No. 5608); Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, 101.

³⁰ Süyûtî, *Tedribu'r-râvi*, 1/386. Ayrıca Süyûtî bu tür kimselerden olup Buhârî ve Müslim'de adı geçen râvilerin isimlerini vermektedir. Süyûtî, *Tedribu'r-râvi*, 1/388-389.; Ayrıca bk. M. Said Hatiboğlu, “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri”, *İslami Araştırmalar (Hadis-Sünnet Özel Sayısı)* 10/1-2-3-4 (1997), 1-14.

bid'ate sahip olan kimsenin rivayetlerinin delil olarak kullanılmayacağı, zaten bu tür kimselerde fâsıklık ve yalancılık gibi kötü huyların galip olduğu bilinmektedir.³¹ Dolayısıyla rivayeti alınacak kimseler hususunda bid'atine çağırarak ya da çağırılmamak değil bid'atin büyük olup olmamasına bakılmaktadır. Ancak râcih olan ulemanın görüşüne göre bid'at ehlinin rivayeti belli şartlar altında kabul edilmiştir.³²

2. Tövbe Eden Râvinin Rivayeti

2.1. Hadis Konusunda Yalan Söylemeyi Diğer Günahlardan Ayıranlar

Hadis usulünde genel olarak fıskından tövbe eden kimsenin rivayeti kabul edilir. Zira Allah şöyle buyurmaktadır; “Ancak tövbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”³³ Ancak Allah Resûlü hakkında bir kere yalan uydurduğu sabit olan kimsenin artık tövbe edip istikamet üzere olması da yeterli değildir. Bu kimseden bir daha asla rivayet kabul edilmez.³⁴ Bu görüşte olan âlimler genellikle Hz. Peygamber'in “Benim adıma yalan söz söylemek, başkası adına yalan söylemek gibi değildir.”³⁵ sözünü delil olarak zikretmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, kendisine konu hakkında sorulduğunda; “Onun tövbesi Allah ile kendisi arasındadır. Asla kendisinden hadis yazılmaz.” cevabını vermiştir.³⁶ Bu görüşte olan hadis âlimleri arasında Humeydî (ö. 219/834)³⁷, İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), Bedreddîn İbn Cemâa³⁸ (ö. 733/1333), Tîbî³⁹ (ö. 743/1343), İbn Kesîr, Zerkeşî⁴⁰ (ö. 794/1392), İbnü'l-Mülakkın⁴¹ (ö. 804/1401), Zeynüddin el-İrâkî⁴² (ö. 806/1404), Şemseddîn es-Sehâvî⁴³ (ö. 902/1497) gibi pek çok isim bulunmaktadır.

Hatîb el-Bağdâdî de (ö. 463/1071) konu hakkında bir bölüm açarak Hz. Peygamber'e yalan söyleyen kimsenin daha sonra güzel bir tövbe etse bile kendisinden hadis yazılmayacağını söylemiştir. Ancak normal hayatında yalan söyleyenin tövbesinin kabul edileceğini de belirtmektedir.⁴⁴ Nitekim İmam Mâlik kendisinden hadis alınmayacak kişileri sıralarken Hz. Peygamber'e yalan uydurmayacağı bilindiği halde insanlar arasında yalan konuştuğu bilinen kimseleri sıralamış ancak bu günahı da diğer günahlar içerisinde

³¹ Şemseddin ez-Zehabî, *Mizânü'l-İ'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicavi (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1963), 1/5-6.; Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâ'isü'l-hâsîs*, 102.

³² Fikret Özçelik, *Hadis Usulünde Râvî Değerlendirme Metodu-İbn Ebî Hâtim Örneği* (İstanbul: Nida Akademi, 2020), 340-347.

³³ *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, en-Nur 25/70.

³⁴ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 1/390.

³⁵ Buhârî, “Cenâiz”, 33 (No. 1291); Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1955), “Mukaddime” 5.

³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 117.

³⁷ Humeydî; ‘Bir adamın sözü ne zaman ebediyen reddedilir,’ diye soracak olanlara verdiği cevabında öğrencinin hocasıyla semâsını yalanlayacak bilgilerin açığa çıkması olduğunu söylemiştir. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 118; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 2/77.

³⁸ Bedrüddîn İbn Cemâa, *el-Menhelü'l-revî fi 'ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî* (Şam: Dârü'l-Fikr, 1986), 67-68.

³⁹ Şerefüddîn et-Tîbî, *el-Hulâsa fi usûli'l-hadîs* (Kahire: Mektebetü'l-İslâmiyye li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2009), 109.

⁴⁰ Zerkeşî, *Nüket*, 3/408.

⁴¹ Siraceddin İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni' fi 'ulûmi'l-hadîs* (Suud: Dârü Fevaz li'n-Neşr, 1993), 1/271.

⁴² Zeynüddin el-İrâkî, *Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/360.

⁴³ Sehâvî, *el-Gâye fi şerhi'l-Hidâye fi 'ilmi'r-rivâye*, 127-129.

⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 117-118.

saymıştır.⁴⁵ Dolayısıyla gündelik konuşmalarda söylenen yalan diğer fıkıh sebepleri arasında sayılmış ve tövbe ile beraber râvinin eski haline döneceği belirtilmiştir. Zira Hz. Peygamber adına söylenecek yalan kıyamet gününe kadar devam edecektir. Halbuki gündelik hayatta söylenen yalanın zararı toplumun tamamını etkilemediği için daha azdır.

Gündelik konuşmalarda söylenen yalan ile beraber Hz. Peygamber'e yalan uyduranların bu işi kasıtlı yapıp yapmadığına da bakılmıştır. Zira meseleyi detaylandıran âlimlerden bazıları konu hakkında istisnalardan bahsetmişlerdir. Şayet râvi, amellerin fazileti konusunda yalan uydurmanın caiz olduğuna inanarak mevzû rivayet nakletse ve daha sonra yaptığının yanlış olduğunu fark edip tövbe etse kendisi bu kategoride değerlendirilmez. Yani tövbe etmesi ile birlikte kendisinden hadis alınır.⁴⁶ Aynı şekilde düşman korkusu gibi belli sebeplerle hadis uyduran kimse yalanı kastetmediği için ebediyen kendisinden hadis alınmayacak kimselerden sayılmamaktadır.⁴⁷

Zikrettiğimiz görüşe sahip olan ulema kişinin sıradan bir yalan söylemesiyle Hz. Peygamber adına yalan uydurmasının arasının ayrılmasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü ulema böyle yaparak hadis uydurmanın önüne geçmeyi ve bu işin ne kadar büyük bir cürüm olduğunu göstermeyi amaçlamıştır.⁴⁸ Hatta İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî'nin (ö. 478/1085) babasından yaptığı nakle göre Hz. Peygamber'e yalan uyduran kimse küfre düşmektedir.⁴⁹ Hadis uydurmayı helal sayması şekliyle te'vil edilen bu görüşü zahiri anlamıyla savunan başka bir kimse olmamıştır. Yani hadis uydurmak ne kadar büyük bir günah olsa da diğer günahlar gibi helal sayılmadıkça kişiyi İslâm dairesinden çıkarmamaktadır.⁵⁰

Bir kere hadis uyduran kimsenin artık tövbe etse bile kendisinden nakledilen hiçbir söze itimat edilemeyeceğine dair fikhî konularda da işaretler vardır. İmam Süyûtî konu hakkında şöyle söylemiştir:

⁴⁵ İmam Mâlik'in ifadesi şu şekildedir: "Dört kişiden hadis (ilim) alma, onların dışındakilerden ise alabilirsin. Günahını açtıktan işleyen kimseden, bid'atine çağrıda bulunan bid'atçıden, Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinde itham edilmese de günlük yaşantısında yalan söyleyenden, ibadeti ve fazileti olsa da bu ilmi bilmeyen şeyhten." Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 116; Ayrıca bk. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'ileli't-Tirmizî* (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1987), 2/578.

⁴⁶ Zerkeşî, *Nüket*, 3/408.

⁴⁷ Sehâvî, *el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye fî 'ilmi'r-rivâye*, 129.

⁴⁸ Şakir, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, 103.

⁴⁹ Sehâvî, *el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye fî 'ilmi'r-rivâye*, 128.

⁵⁰ Hadis uydurmanın dinden çıkacağı görüşü muhtemelen Hz. Peygamber'e isnad edilen şu rivayete dayanmaktadır: Abdurrezzâk- Ma'mer - bir adam - Saîd b. Cübeyr rivayet kanalıyla aktarıldığına göre; "Bir adam ensar köylerinden, birisine gelip "Allah Rasulü beni size gönderdi ve size beni falan hanımla evlendirmenizi emir buyurdu" dedi. Köy halkından biri, "Bu adam bize Resûlullah'tan beklemediğimiz bir haber getirdi, adamı bineğinden indirin ve ben size bu husustaki haberi getirinceye dek onu açır layın" dedi ve doğru Hz. Peygambere geldi ve durumu ona haber verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Hz. Ali ve Zübeyr'i gönderdi ve onlara şu talimatı verdi: "Gidiniz ve onu yakalarsanız derhal öldürünüz, ama ben sizin ona yetebileceğinizi sanmıyorum." Onlar hemen gittilerse de vardıklarında bir yılanın onu sokup öldürmüş olduğunu gördüler. Sonra dönüp Hz. Peygambere bunu haber verdiler, Bunun üzerine Hz. Peygamber "Kim benim adıma kasten yalan uydurursa cehennemde oturacağı yerine hazırlansın" buyurdular." Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'* (Abdurrezzak'ın Musannefinin içinde) (Hindistan: Meclisü'l-İlmî, 1983), 11/261 (No. 20495). Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrut: Meclisü'l-İlmî, 1983), 5/307 (No. 9707). Bu rivayete binaen Hz. Peygamber'e yalan uydurmanın tekfir edileceği görüşüyle beraber boynunun da vurulacağı söyleyenler olmuştur. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *Tahzîrü'l-havâs min ekâzibi'l-kussâs*, thk. Muhammed Sabbâğ (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1974), 113-114.

“Fıkhta Sayrafi ve Sem’ânî’nin görüşlerine delâlet eden iki konu tespit ettim. Fıkah âlimleri ‘Liân’ konusunda şöyle demişler: ‘Zina eden kişi güzel bir şekilde tövbe etse dahi ne muhsan sayılır ne de tövbeden sonra ona iftira atana had cezası uygulanır. Çünkü onun namusundaki kusur ve leke kalıcıdır.’ Bu durum yalancı kimsenin haberinin asla kabul edilmemesine benzemektedir. Yine fıkah âlimleri şöyle demişlerdir: Eğer bir kimseye zina iftirası atılsa, daha sonra iftira atana had cezası uygulanmadan o kişi zina etse iftira atan şahsa had cezası uygulanmaz. Çünkü Allah’ın genel tutumu herhangi bir kişinin durumunu ilk vakitte ortaya çıkarmamasıdır. Görünen ise iftira cezası öncesinde de zina suçunun işlenmiş olmasıdır. Bundan dolayı iftira atana ceza uygulanmaz. Biz de yalanı belli olan kimse hakkında şunu deriz: Görünen, biz tespit edinceye kadar da o kişinin sürekli yalan söylediğidir. Ancak naklettiği hadislerin hangisinde yalan söylediği tespit edilememiştir. Bundan dolayı hadislerinin tamamını reddetmek gerekir. Bu herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak kadar açıktır.”⁵¹

İmam Süyûtî’nin de işaret ettiği gibi benzer örnekler mezheplerin fetvaları içerisinde mevcuttur. Örneğin had cezası uygulandıktan sonra dinden dönüp tekrar Müslüman olan kimsenin de şahitliği kabul edilmemektedir. Kimi âlimler ise bu engeli yalnızca had cezasının uygulandığı konularla sınırlamışlardır. Örneğin hırsızlık yaptığı için had cezası gören bir kimse daha sonra tövbe etse sadece hırsızlık ile ilgili meselelerde şahitliği kabul edilmez. Sonuç olarak mezhep imamlarından nakledilen pek çok örnekte olduğu gibi bazı kimselerin bir kere dahi olsa yapmış olduğu hatalar artık kendilerinin ömür boyunca lekelenmelerine sebep olmaktadır.⁵²

2.2. Mutlak Olarak Yalan Söylemeyi Diğer Günahlardan Ayıranlar

Geçmişten bu yana hangi meselede olursa olsun yalan konuşan kişinin sadakatinin düşeceği söylenmiş ve yalanın ne derece büyük bir günah olduğuna dikkat çekilmiştir.⁵³ Bu yönüyle yalanın diğer fıkah sebeplerinden ayrılması gerektiği bazı âlimlerimizden nakledilmiş ve yalan söylemekle hadis uydurmak bir tutulmuştur. Zira râvi direkt olarak Hz. Peygamber hakkında konuşmasa da hocaları ya da gitmiş olduğu şehirler gibi rivayeti ilgilendiren meseleler hakkında yalan söyleyince hadis uydurmakla itham edilmiştir. Bundan dolayı münekkit âlimler râvilerin rivayetlerini incelerken özellikle tarihî bilgilerle kendilerini sınımlamış ve doğru konuşup konuşmadıklarını ortaya koymuşlardır.⁵⁴ Bu şekilde tutarsızlık ihtiva eden râvinin rivayetleri yalancılık şüphesi sebebiyle kabul edilmemiştir.

Konu hakkında görüş beyan edenlerden birisi Ebû Bekir es-Sayrafi’dir (ö. 330/942). Sayrafi yalnızca Hz. Peygamber’e değil gündelik hayatta herhangi birine dahi yalan konuştuğu tespit edilen kişinin tövbe etse bile artık kendisinden rivayet alınmayacağını söylemektedir. İbnü’s-Salâh ve İbn Kesîr’in naklettiği anlam bu şekilde olsa da Irâkî’nin belirttiğine göre Sayrafi’nin kastettiği yalan; gündelik konuşmalar değil Hz. Peygamber adına yalan söylemektir. Zira Sayrafi’nin konu hakkındaki sözü olan “Ehl-i nakil’den yalanını tespit ettiğimiz kimselerin haberini tövbe etseler dahi kabul etmeyiz.” ifadesinde geçen

⁵¹ Süyûtî, *Tedribu’r-râvi*, 1/392.

⁵² İbnü’l-Kâs, *Edebü’l-Kâdî* (Taif: Mektebetü’s-Sâdık, 1989), 1/304.

⁵³ Abdullah b. Mübarek’in sözü olarak aktarılan ifade şu şekildedir: “Yalancının cezası artık doğru sözünün de kabul edilmemesidir.” İbn Ebü’l-Dünyâ, *es-Sumt ve âdâbü’l-lisân* (Beirut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1990), 260; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 117.

⁵⁴ Süfyân es-Sevrî konu hakkında şöyle söylemiştir, “Râviler yalana başvurduğunda biz de onlara karşı tarihî bilgilerle başvurduk.” Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 119.

ehl-i nakil hadisçilerin ismidir ve onların yalan sözü de hadisler hakkındadır.⁵⁵ Zira Sayrafi'nin sözünün devamındaki “*Kimi de (aynı sebeple) zayıf kabul etmişsek, şahitliğin aksine (tövbe ettikten) sonra kuvvetli saymayız.*” ifadesi de dünyevî işlerdeki yalanların zayıflık, hadis konusundaki yalanların ise rivayetin terk edilmesi anlamında kullanıldığına işaret eder.⁵⁶ Bazı âlimler de Sayrafi'nin sözünün İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) şu sözüyle benzeştiğini ifade etmiştir: “*Kimin hadisini delil olarak almaktan kaçınmışsak artık bir daha o kişiyi makbul saymayız. Kimin de hadisini delil olarak kullanmışsak artık o kişiyi zayıf saymayız.*”⁵⁷

Yine Irâkî, *muhaddis* hakkında ancak “*Yalanı kasıtlı olarak söyledim.*” dediğinde konuşulacağını ifade etmiştir.⁵⁸ Bunun dışında Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö. 489/1096) de benzer şekilde; “*Kim sadece bir haberde dahi yalan söylese artık onun geçmişte naklettiği hadisleri de reddedilmelidir.*” diyerek mutlak anlamda yalanla hadis râvisinin adâletinin tamamen düşeceğini ifade etmiştir. İbnü's-Salâh da Sem'ânî'nin bu ifadesiyle Sayrafi'nin görüşlerinin benzeştiğini nakletmektedir.⁵⁹ Sem'ânî'nin âhâd haberin kabul şartlarını zikrederken söylediği üzere râvide aranan adâlet şartı o râvinin yalan konuşmasıyla ortadan kalkmaktadır. Şahitlik hususunda aranan adâlet şartının rivayet hakkında aranan şarttan aşağı olmayacağını söyleyen Sem'ânî delil olarak Hz. Peygamber'in huzurunda hilali gördüğüne şahitlikte bulunan bedevîyi örnek vermiştir. Zira Resûlullah burada bedevînin adâletini soruşturmadan şehâdetini kabul etmiştir. Rivayet hususunda itibara alınan adâletin şehâdetinde de itibara alınmış olması ikisi arasında aranan şartların aynı olduğuna delalet eder.⁶⁰

Hz. Peygamber adına yalan söyleyenin geçmişte naklettiği bütün hadisler reddedilir. Ayrıca bu rivayetlerle verilen hükümler bozulur. Ancak rivayetten farklı olarak bu tür kimsenin geçmişte yapmış olduğu şahitlikler bozulmamaktadır.⁶¹

Sonuç olarak genelde her türlü yalan kötülenmiş olsa da özelde Hz. Peygamber adına yalan söylemek ile diğer günahlar birbirinden ayrılmış ve bu kimselerin rivayetlerinin ebediyen kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir.

2.3. Tövbe ile Mutlak Olarak Her Râviyi Makbul Kabul Edenler

Nevevî gibi bazı âlimler ise tövbe ettikten sonra her râvinin rivayetinin kabul edileceğini söylemektedir. Zira küfürden sonra tövbe edip Müslüman olan kimsenin de mutlak olarak eski hali yok sayılmaktadır. Nevevî konuyla ilgili şöyle söylemiştir:

“İmamlardan nakledilen bu görüşler zayıf ve şeriatin asıllarına aykırıdır. Muhtar olan görüş şahitlik hususunda olduğu gibi (Hz. Peygamber adına yalan uydurduktan sonra yapılan) tövbenin sıhhatine ve rivayetlerinin kabulüne hükmetmektir. Tövbenin şartları ise, günahattan uzaklaşmak, yapılan işe pişman olmak ve bir daha o günahı işlemeye niyet etmektir. Şeriatla câri olan kural işte budur. Nitekim küfür halinde olan rivayetin Müslüman olduktan sonra

⁵⁵ Zeynüddin el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti'bnî's-Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1969), 151.

⁵⁶ Süyûtî, *Tedribu'r-râvi*, 1/390.

⁵⁷ Zerkeşî, *Nüket*, 3/408. Sirâcüddîn el-Bulkînî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-İstîlâh*, thk. Aişe Abdurrahman (Dârü'l-Meârif, ts.), 302.

⁵⁸ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, 151.

⁵⁹ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1986), 116.

⁶⁰ Ebü'l-Muzaffer Sem'ânî, *Ķavâtirü'l-edille fi'l-uşûl*, thk. Muhammed Hasen İsmail eş-Şâfiî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 1/345-346.

⁶¹ Zerkeşî, *Nüket*, 2/406.

nakledilmesinin sıhhati konusunda icma edilmiştir. Sahâbenin çoğu da bu şekildedir. Dolayısıyla rivayet ile şahitlik arasındaki fark yoktur.”⁶²

İmam Nevevî'nin savunduğu düşüncesi üzerine tövbenin mutlak olarak geçmişini temizlediği anlaşılmaktadır. *Elfiye* üzerine şerh yazarlardan birisi olan Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) de başlangıçta İmam Nevevî'nin düşüncesine meyilli olduğunu ancak daha sonra cumhur imamların dediği görüşe yöneldiğini söylemiştir. Buna delil olarak ise “zina eden kimsenin artık muhsan sayılmayacağı ve böyle kimseye iftira atana had cezası uygulanmayacağını” örnek olarak zikretmektedir. Ayrıca İmam Nevevî'nin kıyasa başvurarak sahâbenin genelinin de önceleri küfür üzere iken daha sonra Müslüman olup rivayet naklettiğini delil getirmesine de Kur'an'da ashabın bağışlandığına dair nassın varlığıyla cevap verir.⁶³ Yine rivayet ve şehâdet arasında ayırımın olmasına anlam veremeyen İmam Nevevî'ye⁶⁴ cevap olarak Hz. Peygamber'e yalan söz isnat etmenin her asrı ve her insanı bağlarken gündelik hayatta yalan konuşmanın yalnızca belli kimseleri ilgilendireceğini zikretmiştir.⁶⁵

İmam Nevevî'ye diğer hadis âlimleri de itiraz etmişlerdir. Birinci görüşün (tövbe ile hadis uyduran kimsenin eski haline dönmemesi) mezhebin kaidelerine uymadığını söylemesine karşı çıkan âlimler, Şâfiî mezhebinde tövbe etse dahi şahitliği kabul edilmeyecek kimselerin örneklerini zikretmişlerdir.⁶⁶

Tam olarak İmam Nevevî ile aynı görüşte olmasa da bazı usûlcülerin de konu hakkında görüş bildirdikleri zikredilmiştir. Bunlar içerisinde Hanefî âlim Kâdî Ebû Abdullâh ed-Dâmiğânî⁶⁷ (ö. 478/1086) tövbe eden râvinin hem önceki hem de reddedilen rivayetinin kabul edileceğini ancak şahitliğinin kabul edilmeyeceğini ifade etmiştir. Zira kişi rüşvet ya da kırgınlık sebebiyle yalan söylemiş olabilir. Şâfiî fakihlerinden Ebu Bekr eş-Şâmî (ö. 488/1095) ise tövbe eden râvinin yalnızca uydurduğunu itiraf ettiği haberinin reddedileceğini ancak naklettiği diğer hadislerin kabul edileceğini söylemiştir.⁶⁸

3. Rivayet ve Şehâdet Ayırımında Tövbenin Etkisi

Dünyevî meselelerde şahitlikte bulunmak anlamında *şehâdet* ile hadis aktarma anlamında kullanılan *rivayet* asıl olarak haber anlamında ortak paydaya sahiptir. Şehâdet daha çok fıkıh sahasında konuşulurken rivayet, hadis ilmiyle bağlantılıdır. Kişinin rivayet ve şehâdete ehil olması bakımından aranan şartlarda bazı farklılıklar söz konusudur. Örneğin bazı şahitlikler hususunda kişinin erkek olması ya da genel olarak şahidin hür olması şart görülürken rivayet hususunda bunlara bakılmamaktadır.⁶⁹

⁶² Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî ale'l-Müslim* (Beyrut: Darü İhyâi't-Türâs, 1972), 1/70.; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 1/390-391.

⁶³ “(Ey Muhammed!) İnkâr edenlere söyle: Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır.” el-Enfal 8/38. (Meallerde metne sadık kalınmalı. Ayet metninde “Ey Muhammed” ifadesi yok! إِيَّاكَ كَفَرُوا İlla da yazılmak isteniyorsa, parantez içinde yazılmalıdır. Nasıl ki, “Eğer”den sonra parantez kullanılmış...)

⁶⁴ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, 1/70.

⁶⁵ Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî bi-şerhi Elfiyeti'l-İrâkî*, thk. Abdullatif el-Hümeym (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/332-33.

⁶⁶ Zerkeşî, *Nüket*, 3/406; İbnü'l-Mülakkın, *el-Mukni' fi 'ulûmi'l-hadis*, 1/272.

⁶⁷ Şemseddin ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 18/485-488.

⁶⁸ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde fi usûli'l-fıkıh* (Riyad, 1990), 3/928-929.

⁶⁹ Mansur Koçinkağ, “Usûl İlminde Rivâyet ve Şehâdet”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 13/2 (2015), 39-42.

Asıl olarak tövbe ile beraber bütün günahlar bağışlanmaktadır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus pek çok yerde dile getirilmiştir.⁷⁰ Hz. Peygamber'in de can boğaza gelmeden yapılan tövbenin makbul olacağını bildirdiği nakledilmiştir.⁷¹ Dolayısıyla bir kimse dinden dönmüş olsa dahi tövbe ettikten sonra tövbesinin kabul edileceği hususunda ulema ittifak etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de ise özellikle küfründe ısrar eden bazı kimselerin tövbelerinin kabul edilmeyeceği ya da hidayete erdirilmeyeceği bildirilmektedir.⁷² Müfessirler burada kastedilenin küfür halinde sadır olması sebebiyle gerçek bir tövbe olmadığı⁷³, iman ile beraber gerçek bir tövbe ise ölüm anında yapıldığı için kabul edilmeyeceği⁷⁴ ya da Allah'ın bu kimselere tövbeyi nasip etmeyeceği şeklinde yorumlar yapmıştır.⁷⁵ Zira Hz. Peygamber günde yetmiş kere tövbesini bozmuş olsa dahi tövbe eden kimsenin günahında ısrarcı olmadığını haber vermiştir.⁷⁶ Yine Allah kullarının tövbelerini kabul edeceğini bildirmiştir.⁷⁷

Tövbesi kabul edilmek ile birlikte bazı hallerde şahitliği düşen kimselerden bahsedilmiştir. Bu hallerden bir tanesi namuslu kadına iftira atmaktır. Zira Allah iftira atanın dört şahit getirmez ise yalancı olacağını söylemektedir.⁷⁸ Böyle bir kimsenin artık herhangi bir şekilde şahitlikte bulunması mümkün değildir. Çünkü Allah şöyle emretmiştir;

*“Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir. Ancak tövbe edip bundan sonra ıslah olanlar müstesna. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*⁷⁹

Cumhur ulemanın görüşüne göre bu ayetin ihtiva ettiği anlam üzere iftirası sebebiyle fâsık kabul edilen kişi daha sonra tövbe eder ve halini düzeltirse fıska kendisinden gider ve şahitliği artık kabul edilebilir. Ancak Ebû Hanîfe (ö. 150/767) gibi bazı âlimler, tövbe etse bile iftira atan kimsenin artık bir daha ebediyen şahitliğinin kabul edilmeyeceğini söylemektedir. Ayette bulunan istisna ise yalnızca fıska zâil olacağı hakkındadır. Nitekim Hz. Ömer'in huzurunda Muğîre b. Şu'be (ö. 50/670) aleyhine Nâfi, Şibl, Ebû Bekre (ö. 51/671)

⁷⁰ ez-Zümer 39/53; eş-Şûrâ 42/25.

⁷¹ Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), “Daavât”, 60 (No. 3537).

⁷² “Şüphesiz iman ettikten sonra inkâr eden, sonra da inkârda ileri gidenlerin tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. İşte onlar sapkınların ta kendileridir.” Âl-i İmrân 3/90.

⁷³ Allah Tealâ şöyle buyurmuştur: “İman edip sonra inkâr eden, sonra inanıp tekrar inkâr eden, sonra da inkârlarında ileri gidenler var ya; Allah, onları bağışlayacak da değildir, doğru yola iletecek de değildir.” en-Nisâ 4/137. Bu görüşte olanlara göre küfürde ileri gitmekten maksat tövbe etmemektir.

⁷⁴ Zira Allah Tealâ şöyle buyurmuştur: “Yoksa (makbul) tövbe, kötülükleri (günahları) yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çatınca, “İşte ben şimdi tövbe ettim” diyen kimseler ile kâfir olarak ölenlerinki değildir. Bunlar için ahirette elem dolu bir azap hazırlamışızdır.” en-Nisâ 4/18.

⁷⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 2/422-424; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmî'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân* (Daru Hicr, 2001), 5/578-584; Abdurrahmân b. Nâsir es-Sa'dî, *Teysîrü'l-kerîmi'r-rahman fi tefsîri kelâmi'r-mennân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 137.

⁷⁶ Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvud* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.), “Vitr”, 25 (No. 1514); Ebû Bekr el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 10/317 (No. 20765).

⁷⁷ “O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.” eş-Şûrâ 42/25.

⁷⁸ “Onlar (iftiracılar) bu iddialarına dair dört şahit getirselerdiler ya! Mademki şahit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancıların ta kendileridir.” en-Nur 24/13.

⁷⁹ en-Nur 24/4-5.

şahitlikte bulunurken Ziyâd adında dördüncüleri sarîh beyan vermemiştir.⁸⁰ Bunun üzerine Hz. Ömer de üç kişiye iftira sebebiyle celde cezası uygulamış ve kendilerine teker teker “Tövbe et ki şehâdetin kabul edilsin.” ya da “Tövbe edersen şehâdetin kabul edilir,” demiştir.⁸¹ Başka bir rivayette ise Hz. Ömer bu kişilere “Eğer kendinizi yalanlarsanız bundan sonra yapacağınız şahitlikleri kabul ederim. Yoksa kabul etmem.” demiştir.⁸² Diğer iki kişinin tövbe etmesine rağmen Ebû Bekre tövbeden kaçınmış ve Hz. Ömer de onun şahitliğini kabul etmemiştir.⁸³ Diğerlerinin ise kabul edilmiştir. İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ve eş-Şa'bî (ö. 104/722) sünnetin bu yönde olduğunu ve tövbe ile beraber şahitliğin kabul edileceğini söylemişlerdir.⁸⁴

Fıskından dolayı şahitliği kabul edilmeyen kimsenin tövbesi ile beraber hemen şahitliğinin kabul edilmeyeceğini ve belli bir zaman geçmesi gerektiğini söyleyen âlimler de vardır. Bu görüşe göre kişinin tövbesinden sonra istikamet üzere olduğu belli bir süre geçmesi gereklidir.⁸⁵ Ancak genel görüşe göre Hz. Ömer'in mezkûr sözüne binaen tövbe ile beraber şahitliğin hemen kabul edileceği söylenmektedir.

Fâsık olduğu için şehâdet ile beraber rivayeti de kabul edilmeyen bu tür kimselerin tövbe etmesi halinde diğer günahlarda olduğu gibi rivayeti de kabul edilir. Ancak bazı hallerde şahitliğin kabul edilmediği halde rivayetin kabul edildiği nakledilmektedir. Bunlardan biri zina olayına şahitlik yaptığı halde delilin tamamlanması adına dört kişinin bulunmadığı durumdur. Bu halde şahitlikte bulunan kimsenin rivayetleri kabul edildiği halde şehâdeti kabul edilmemektedir. Ancak konu hakkında farklı görüş bildirerek şehâdetin de rivayet gibi kabul edileceğini söyleyenler vardır.⁸⁶

Şehâdet hususunda bazı meseleler vardır ki âlimler, hadis uyduran kimselere uygulandığı gibi engelleme adında bazı çözümler sunmuştur. Bunlardan birisi olan Allah ve Resûlüne sövdükten sonra tövbe eden kimsenin durumu hakkında da üç farklı görüş olduğu nakledilmiştir. Birinci görüş olarak tövbe ile birlikte mutlak olarak kişi affedilmektedir. İkinci görüş ise tövbe etse dahi bu tür kimseler öldürülecektir. Üçüncü görüş ise sövme işini yapan kimse şayet kâfir kimselerden ise tövbe ettiği zaman kabul edilirken Müslüman kimsenin Allah ve Resûlüne sövmesi durumunda tövbesine bakılmamaktadır.⁸⁷ Benzer ihtilaf sihir yapan kimseler için de geçerlidir.⁸⁸ Sihrin varlığına inanarak şeytanların her işi yapabileceğine inanmak mutlak olarak küfür sayılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiği üzere sihir küfrün sebebidir.⁸⁹ Ancak helal

⁸⁰ Ebû'l-Kâsım er-Râfî, *Şerhu Müsnedi's-Şâfi'i*, thk. Ebu Bekr Vâil Muhammed Bekr Zehrân (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2007), 2/466.

⁸¹ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi, *Müsnedü'l İmam eş-Şâfi* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1951), 2/181. et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/163.

⁸² eş-Şâfi, *Müsnedü'l İmam eş-Şâfi*, 2/182; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/256.

⁸⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/163-165.

⁸⁵ İbn Ebû Zeyd en-Nefzî, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevvene min ğayrihâ mine'l- ümmehât min mesâ'ili Mâlik ve ashâbih* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1999), 8/335-339.

⁸⁶ Süyûtî, *Tedribu'r-râvi*, 1/395.

⁸⁷ Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *es-Sârimu'l-meslûl ala şâtimi'r-Rasûl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Suud: el-Hırsu'l-Vatanî, ts.), 306.

⁸⁸ Ehl-i Sünnet düşüncesinin genelinde sihrin varlığı kabul edilirken Mu'tezile ve Zâhiriyye mensupları gibi bazı kimseler sihrin hayal ürünü olarak hakikat ve tesirinin bulunmadığını söylemişlerdir. Ebû Muhammed Bedreddin Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 7/296-297; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dârü't-tünusiyye li'n-neşr, 1984), 1/637-638.

⁸⁹ el-Bakara 2/102.

saymadan sihir yapmakta da büyük bir günahın olduğu açıktır. Dolayısıyla helal sayılan sihirden tövbe eden kişinin durumu da dinin kutsallarına söven kimsenin durumu gibidir. Bu sebeple tövbe etse bile sihirbazın öldürüleceği pek çok âlim tarafından dile getirilmiştir. Zira sövme olayında olduğu gibi burada da engelleme amacı söz konusudur ve dünyadaki cezası olarak katl gerekmektedir.⁹⁰

Sonuç olarak hadis ilminde yalan söylemekle ebediyen rivayetleri kabul edilmeyen kimseler olduğu gibi belli günahlar sebebiyle şehâdeti ebediyen kabul edilmeyecek kimseler mevcuttur. Bu da hadisçilerin genel olarak söylediği görüşün paralelindedir.

4. Tövbe Ettiği Belirtilen Râviler ve Rivayetleri

Rical kaynaklarında ele aldığımız râvilerde tövbe ettiği söylenen çok az kimse bulunmaktadır. Bu kimseler içerisinde de bazen net ifadeler kullanılmamıştır. Halbuki İslâm ulemâsının genelinin görüşü cerh sebebinin açıklanmış (müfesser) olması gerektiği yönündedir.⁹¹ Zira bir kimseye göre cerh sebebi olan mesele başkasına göre normal bir durum olabilir. Cerh-ta'dil faaliyetlerinin içtihâdî olması sebebi ile bazı kimselere göre adaleti kaybolan bir râvi başka kimselere göre hala sikâ bir kimsedir ve aslında tövbe etmesine de gerek yoktur. Kaynaklarda tövbe ettiğini tespit ettiğimiz râviler şunlardır:

4.1. Zâzân Ebû Ömer el-Kindî (ö. 82/702)

Kûfeli Tâbiîn olup Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Âişe, İbn Mes'ûd gibi pek çok sahâbîden rivayeti bulunmaktadır.⁹² İbn Mes'ûd'un eliyle tövbe ettiği ve halini düzelttiği nakledilmiştir. Bu sebeple genel olarak kendisinin makbul bir râvi olduğu bildirilmiştir. Tövbe ettiği günahı hakkında ise genellikle şarkı söylediği ve çalgı aletleri ile vakit geçirdiği haber verilmektedir.⁹³ Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776) ise hocasından yaptığı nakilde Zâzân'ın çok konuşması sebebiyle kendisinden hadis almadığını haber verdiğini aktarmıştır.⁹⁴ Cerh sebepleri içtihâdî olduğu için zikredilen hususlar ulemanın tamamı tarafından kabul edilmiş eksiklik değildir. Ancak döneme ve münekkit âlimlere göre râvinin mürûti bakımından cerh edilmiş diyebiliriz. Ancak daha sonra tövbe etmesi ile beraber eski haline döndüğü anlaşılmaktadır. Hadis alınmayacağını söyleyenlerin ise ya râvinin tövbesinden haberdar olmadığını ya da râviyi cerh etmemekle beraber kendi kriterlerine uygun görmediklerini söyleyebiliriz. Zira Zâzân'ın rivayetleri İbn Ebû Şeybe,⁹⁵ Müslim,⁹⁶ Tirmizî,⁹⁷ gibi pek çok hadis ehlinin eserinde nakledilmiştir. Buhârî ise *Sahih*'inden başka bir eserinde bu râviye yer vermiştir.⁹⁸

⁹⁰ Kemâluddîn İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (y.y., Dârü'l-Fikr, ts.), 6/98; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ala dürrü'l-muhtâr* (Beyrut: Daru'l fikr, 1992), 1/44-45.

⁹¹ Emin Âşıkıttı, "Cerh ve Ta'dil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/397.

⁹² Buhârî, *et-Târihu'l-kebir* (Haydarabad: Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, ty), 3/437.

⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 4/209-210; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/63.

⁹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/280-281.

⁹⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 2/315 (No. 9413)

⁹⁶ Müslim, "Eymân", 30 (No. 1657); "Eşribe", 57 (No. 1997).

⁹⁷ Tirmizî, "Eşribe", 6 (No. 1868).

⁹⁸ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (Kâhire: Matbûatü's-Selâfiyye, 1960), 72.

4.2. Ziyâd b. Meymûn (ö. 160/777)

Ebû Ammâr el-Basrî künyeli olup Enes b. Mâlik hakkında rivayetler uydurmuştur. Daha sonra tövbe etmiş ve bu şekilde rivayetler duymadığını, söylediği rivayetleri kendisinin uydurduğunu şu ifadeler ile itiraf etmiştir: “Eyvahlar olsun! Farz edin ki ben Yahudi, Hristiyan ya da Mecûsî idim. Enes’den (r.a.) duyduğumu söylediğim rivayetlerden döndüm. Çünkü ben ondan bir şey işitmedim.”⁹⁹ Hadis âlimleri Ziyâd b. Meymûn’un tövbe ettiğini haber verdiği halde kendisinden nakledilen rivayetleri delil olarak kabul etmemiştir.¹⁰⁰ Zira kendisi hakkında nakledilen haberlerden anlaşıldığına göre tövbe ettikten sonra yeniden yalana başvurmuş ve yine tövbe ettiği söylenmiştir. İmam Müslim’in naklettiği rivayet şöyle gelmiştir:

“Bize Mahmûd b. Gaylân rivayet etti. Dedi ki: ‘Ebû Dâvud et-Tayâlisî’ye şunu söyledim: Abbâd b. Mansûr’dan çok hadis rivayet ettin. Acaba Bize Nadr b. Şümeyl’in rivayet ettiği Attâre hadisini¹⁰¹ ondan niçin dinlemedin? Bana şu cevabı verdi: Sus! Zira ben ve Abdurrahmân b. Mehdî, Ziyâd b. Meymûn’la görüştük de kendisine sorduk. Bu rivayet ettiğin hadisler hep Enes’ten midir, dedik. Bize cevaben: Ne dersiniz, bir adam günah işler de arkasından tövbe ederse Allah onun tövbesini kabul etmez mi, dedi. Evet, eder, dedik. Ben Enes’ten hadis namına az veya çok hiçbir şey işitmedim. Benim Enes’e yetişmediğimi başkaları bilmiyorsa siz de mi bilmiyorsunuz, dedi. Ebû Dâvud demiş ki: ‘Bundan bir müddet sonra onun yine Enes’ten hadis rivayet etmekte olduğunu duyduk ve yine Abdurrahmân’la ikimiz ona gittik. (Bize) yine ‘Tövbe ediyorum.’ dedi fakat bir müddet sonra tekrar rivayet etmeye başladı. Artık biz de kendisini terk ettik.”¹⁰²

Konumuz açısından önemli olan Ziyâd b. Meymûn’un durumu hadis âlimlerinin bu tür râvilerden ebediyen nakilde bulunmamasını tasdik etmektedir. Zira bir kere yalana başvuran kimsenin tövbesinin de samimiyeti hususunda şüphe bulunmaktadır. Bu konuda örnek olarak gösterilen başka bir râvi Ebû Cüzey künyeli Nasr b. Tarîf el-Bâhilî el-Basrî’dir. Yezîd b. Hârûn’un naklettiğine göre Nasr b. Tarîf şiddetli bir şekilde hasta olmuş ve öleceği düşünülmüştür. Bu esnada Nasr, Amr b. Dînar’dan duyduğunu söylediği rivayetlerin aslında yalan olduğunu itiraf edip tövbede bulunmuştur. Daha sonra hastalığından kurtulmuş ve eski haline dönmüştür. Bu sebeple kendisinden hadis alınmamıştır.¹⁰³ Sonuç olarak böyle bir râviden hadis âlimleri rivayet nakletmemiştir.

4.3. İsmail b. Ebî Üveys (ö. 226/841)

İmam Mâlik’in kız kardeşinin oğlu olan İsmail, Süleyman b. Bilal ve babasından hadis dinlemiştir.¹⁰⁴ İbn Hibban kendisini sıkâ râviler arasında saymıştır.¹⁰⁵ Kütüb-i Sitte içerisinde yalnızca İmam Nesâî’de rivayeti nakledilmemiştir. Buhârî’nin hocası olarak

⁹⁹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 3/370.; Ebû Ca’fer Ukaylî, *ed-Du’afâ’ü’l-kebir*, thk. Abdülmu’ti Emin Kal’aci (Beyrut: Dârü’l-Mektebeti’l-İlmiyye, 1984), 2/77; İbn Adî, *el-Kâmil fi du’afâ’i’r-ricâl*, 4/127-129.

¹⁰⁰ Zehebî, *Mizânü’l-İtidâl*, 2/94-95.

¹⁰¹ Attâre Hadisi diye bilinen rivayet, Ziyâd b. Meymun’un Enes b. Mâlik’ten naklettiği bir hadistir. Medine’de koku satan Havle b. Tuveyt adındaki kadın Hz. Âişe’nin yanına gelmiş ve kocası ile yaşadığı bir olayı anlatmıştır. Hz. Peygamber ise o kadının kocasının faziletini zikretmiştir. Ancak gayet uzun olan bu rivayet sahih değildir. Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî*, 1/113.

¹⁰² Müslim, “Mukaddime”, 1/23.

¹⁰³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1952), 8/466-467. Ayrıca bk. Ebû Yûsuf el-Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1981), 3/62.

¹⁰⁴ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, 1/364.

¹⁰⁵ İbn Hibbân el-Büstî, *Kitâbü’s-Sikât* (Haydarabad: Dâiretü’l-Meârifî’l-Osmâniyye, 1973), 8/99.

rivayetleri bulunan İsmail b. Ebî Üveys'in İmam Mâlik'ten naklettiği rivayetleri de vardır.¹⁰⁶ Müslim ise başka hocaları vasıtasıyla İsmail b. Ebî Üveys'e ulaşırken "Dayım Malik bana tahdis etti" ifadeleri geçmektedir.¹⁰⁷ Ancak kendisi hakkında başka kaynaklarda, hadis uydurduğu, rüşvet aldığı, hırsızlık yaptığı gibi bilgiler aktarılmaktadır.¹⁰⁸ İbn Hacer müspet ve menfi bu rivayetlerin arasını bulmak adına mezkûr râvinin gençlik döneminde hadis uydurduğunu kendi ifadeleriyle aktarmış ancak daha sonra halini düzelttiğini zikretmiştir. Öyle ki râvi İsmail b. Ebî Üveys'ten, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere pek çok âlim rivayette bulunmuştur.¹⁰⁹ Ayrıca Buhârî ve Müslim'in nakletmiş olduğu rivayetler diğer sikâ râvilerin de rivayet ettiği hadislerdir. Kendisi hakkında olumsuz görüş nakledenler ise râvinin gençlik dönemini esas almış ve sonraki haline muttali olmamıştır. Ancak mezkûr râvinin yalancılığı konusunda ittifak edilmemiş ve pek çok hadis âlimi kendisinden rivayette bulunmuştur. Bununla beraber İsmail b. Ebî Üveys'ten rivayette bulunan başta Buhârî ve Müslim olmak üzere diğer hadis âlimlerinin hadis uyduran bir kimsenin daha sonra tövbe etmesiyle rivayetlerinin kabul edileceğini fikrinde olmalarını düşünmek pek mümkün değildir. Zira bu âlimler muhtemelen hocaları olan râvinin olgunluk döneminde görüşüldü ve kendisini makbul kabul ettiler. Ancak bazı iddiaların varlığından haberdar oldukları için mezkûr râvinin hadislerini alırken diğer sikâların da naklettiği rivayetleri tercih ettiler diyebiliriz.

4.4. İsmail b. Uleyye (ö. 193/809)

Tam adı Ebû Bişr İsmâîl b. İbrâhîm b. Miķsem el-Esedî el-Basrî olup fakih ve müfessir kimliği yanında daha çok hadis hâfızı olarak bilinmektedir. Annesine nispetle *İbn Uleyye* diye bilinmesine rağmen kendisinin bu isimle anılmasını istemediği nakledilmektedir. Zabtı konusunda döneminin en üstün muhaddisleri arasında gösterilen İbn Uleyye'nin Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyerek bid'at düşüncesine sahip olduğu dile getirilmiştir. Daha sonra bu durumdan pişmanlığını dile getiren İbn Uleyye pişmanlığını dile getirerek tövbe etmiştir. Hadis ehlinin içerisinde kendisine buğz edenlerin olduğu söylene de hadislerini toptan terk eden ya da edilmesi gerektiğini söyleyen olmamıştır. Zira bid'at olarak zikredilen husus sonuçta sünnî düşüncenin bir görüşüdür ki farklı mezhepten olan herkes bid'at ehli sayılmaktadır. Ancak insaf ehli âlimler bu tür ithamlara maruz kalan kimselerden rivayet alınmaya devam edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Zira Buhârî ve Müslim başta olmak üzere hadis ehli kendisinden rivayette bulunmuştur.¹¹⁰

4.5. Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen en-Nuaymî (ö. 423/1032)

Hatîb el-Bağdâdî'nin Ezherî'den aktardığına göre en-Nuaymî, Şu'be'ye isnat ettiği bir rivayet uydurmuştur. Hadis ehli mevzû rivayeti sebebiyle kendisinden insanları sakındırınca en-Nuaymî yaşadığı şehir olan Bağdat'tan ayrılmıştır. Kendisini bu şekilde

¹⁰⁶ Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 15 (No. 3124); "Edeb", 28 (No. 5668).

¹⁰⁷ Müslim, "Hacc", 122 (No. 1211).

¹⁰⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Haydarabad: Matbatü'l-Meclesi Dâireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1908), 1/311.

¹⁰⁹ Buhârî, "Cihâd", 169 (No. 2302), "Bed'ü'l-halk", 4 (No. 3030), Edeb", 28 (No. 5668); Tirmizî, "Tefsir", 2 (No. 2953); İbn Mâce, "Libâs" 41 (No. 3646).

¹¹⁰ Buhârî, "Buyû", 77 (No. 2066), "Selem" 1 (No. 2124); Müslim, "Edeb", 7 (No. 2132); Ebû Dâvud, "Cihâd" 102 (No. 2639); İbn Mâce, *Sünen thk.* Muhammed Fuad Abdulbâki (Beirut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts) "Ticarât", 28 (No. 2202).

tanıyan insanlar vefat edince Bağdat'a dönen en-Nuaymî daha sonra sikâ bir râvi olarak tanınmaya devam etmiş ve hadis rivayetinde bulunmuştur.¹¹¹ İmam Zehebî, en-Nuaymî'nin durumunu gençlik döneminde yapılmış bir hata olarak değerlendirmiş ve sonrasında tövbe ile beraber ilim çevresinde makbul kabul edildiğinden bahsetmiştir.¹¹²

Âlimlerin en-Nuaymî'den hadis dinlemeye devam etmeleri ve kendisinden övgüyle bahsetmelerinden anlaşıldığı üzere vaz' iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Muhtemelen en-Nuaymî hata ile böyle bir hadis nakletmiş daha sonra ise hatasından pişman olarak tövbe etmiştir.¹¹³ Sonuç olarak vaz' iddiası herkes tarafından kabul edilmemiştir. en-Nuaymî'nin rivayetlerini geçmişte hadis uydurduğu bilindiği halde tövbesi ile beraber kabul edilmesi İmam Nevevî'nin görüşünü desteklemektedir. Ancak bu vaz' iddiasının gerçeği yansıtmaması ya da âlimlerin durumdan haberdar olmaması da ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla cumhurun görüşüne de aykırılık arz etmeyebilir.

Sonuç

Ele almış olduğumuz örneklerde de görüldüğü üzere hadis usulünde teorik olarak dile getirilen tövbe eden râvilerin durumu hakkında pek fazla örnek bulunmamaktadır. İslâm'da genel olarak tövbe kapsısının açık olması ve küfrün dahi bağışlanacağını bildirilmesi bu tür kimselerin haberlerinin de aynı derecede kabul edileceğini göstermemiştir. Zira tövbe Allah tarafından kabul edilecek ve insanın mutlak bağlamda tespit edemeyeceği bir husustur. Bundan dolayı hem rivayet hem de şehâdet hususunda bazı kimseler tövbe etse dahi râvi ya da şâhid olarak kabul edilmemiştir. Hadisçiler özellikle kasıtlı bir biçimde Hz. Peygamber'e yalan uyduran kimsenin rivayetlerini ebediyen kabul etmezken iftira atan ya da sihir yapan kimseler gibi şahitliği kabul edilmeyecek kimselerin varlığı da fıkıh âlimleri tarafından haber verilmiştir. Ancak konu hakkında yeterli örnek bulunmaması, tövbenin mahiyeti ve şahitlik konusunda olduğu gibi işin ictihâdi boyutu âlimlerin farklı fetvalar vermesine sebep olmuştur. Ancak hadisçiler arasında fisk sebeplerinden yalnızca yalan konusunda bazı ihtilaflar yaşanmıştır. İmam Nevevî'nin düşüncesinde tövbe ile beraber her günahın bağışlanması esas alınmış ve sahâbenin durumu meseleye kıyas edilmiştir. Zira rivayetlerin ana sorumlusu olan ashâbın pek çoğu sonradan Müslüman olmuş ve tövbeleri geçerli sayılmıştır. Ancak hadisçilerin geneli bu kıyası kabul etmemiştir. Zira sahâbenin tövbesinin makbul olduğu Kur'an ile sabittir. Bu husus fisk sebebi olacak hırsızlık ya da içki içmek gibi günahlar için herkes tarafından kabul edilmiştir. Ancak râvilerin tövbesinde samimi olduğu kesin değil zan ifade eden bir durumdur. Dolayısıyla hem rivayetlerde hem de selefin fetvalarında sorumluluğunun ağır olduğu belirtilen Hz. Peygamber adına yalan konuşmak diğer günahlardan tefrik edilmelidir. Bu da sünnet malzemesi olan rivayetlerin günümüze kadar ne denli dikkatli bir şekilde ulaştırıldığının bir göstergesidir. Ele alınan misallerde de görüldüğü üzere yalanın dışında kalan cerh sebeplerinde râvilerin tövbesi kabul edilmiştir. Hz. Peygamber hakkında yalan söylediği ve daha sonra tövbe ettiği tespit edilen kimselerden ise asla hadis alınmamıştır. Bu da

¹¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad ve züyuluh*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 11/330-331.

¹¹² Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 3/114.

¹¹³ Abdullah b. Yusuf el-Cedî, *Tahrîru ulumi'l-hadis* (Beyrut: Müessesetü Reyân, 2003), 1/390.

genel olarak hadis âlimlerin görüşünü desteklemektedir. Aksi yönde zikredilen bir râviden bahsedilmiş olsa da bu kişinin hadis uydurduğu ittifak sağlanmış bir konu değildir. Ancak böyle bir râvinin varlığı da konu hakkında hadis âlimlerinin ihtilafının ne derece doğal olduğunu göstermektedir.

Kaynakça | References

- Abdullah b. Yusuf el-Cedî. *Tahrîru ulumi'l-hadîs*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Reyân, 2003.
- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdürrezzâk es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman A'zami. 12 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmi, 2. Basım, 1983.
- Apaydın, H. Yunus. "Şahit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/278-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Âşikkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/394-401. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi. *el-Câmi'u's-sahih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. yy: Dâru Tavku'n-Necât, 1422.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi. *et-Târîhu'l-kebir*. I-VIII Cilt. Haydarabad: Dairetu'l-Maarifi'l-Osmaniyye, ty.
- Bulkînî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî. *Mukaddimetü İbnü's-Salâh ve Mehâsinü'l-İstîlâh*. thk. Aişe Abdurrahman. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-. *Ahvâlü'r-ricâl*. Pakistan: Dârü'l-Neşr, ts.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani. *Sünenu Ebî Dâvud*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef. *el-'Udde fi usûli'l-fikh*. 5 Cilt. Riyad, 2. Basım, 1990.
- Fahreddin er-Râzî. *el-Mahsûl*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1997.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân. *el-Ma'rife ve't-târîh*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1981.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdad ve züyuluh*. 24 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. Haydarabad: Cemiyetü dairetü'l-meâri'fi'l-Osmaniyye, 1938.
- Hatiboğlu, M. Said. "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri". *İslami Araştırmalar (Hadis-Sünnet Özel Sayısı)* 10/1-2-3-4 (1997), 1-14.
- İbn Adî, Ebû Ahmed. *el-Kâmil fi duafâir-ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin. *et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve ugluka min Mukaddimetü'bni's-Salâh*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1969.
- İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin. *Şerhu Elfıyyeti'l-İrâkî*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İtir, Nurettin. *Menhecü'n nakd fi ulumi'l hadis*. Dimeşk: Darü'l-Fiker, 1981.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr ala dürri'l-muhtâr*. I-VI Cilt. Beyrut: Darü'l fiker, 1992.

- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-tûnusiyye li'n-neşr, 1984.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1952.
- İbn Ebû Zeyd, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayrevânî en- Nefzî. *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevvene min ğayrihâ mine'l- ümmehât min mesâ'ili Mâlik ve ashâbih*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.
- İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *es-Sumt ve âdâbü'l-lisân*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1989.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1997.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarabad: Matbatü'l-Meclisi Dâireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1908.
- İbn Hibbân el-Büstî, Ebû Hâtim Muhammed. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrâhim Zayed. 3 Cilt. Haleb: Dârü'l-Va'y, 1976.
- İbn Hibbân el-Büstî, Ebû Hâtim Muhammed. *Kitâbü's-Sikât*. 9 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1987.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *el-Cevâbu's-sahîh limen beddele dine'l-Mesîh*. 6 Cilt. Suud: Dârü'l-Âsime, 1999.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *es-Sârimu'l-meslûl ala şâtimi'r-Rasûl*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Suud: el-Hırsu'l-Vatanî, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*. thk. İrşadü'l-Hakk el-Eserî. 2 Cilt. Pakistan: İdaretü'l-Ulûm el-Eseriyye, 2. Basım, 1981.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvahid. *Fethu'l-kadîr*. 10 Cilt. Dâru'l-Fiker, ts.
- İbnü'l-Kâs, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî el-Bağdâdî. *Edebü'l-Kādî*. 2 Cilt. Taif: Mektebetü's-Sâdik, 1989.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafis Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed. *el-Mukni' fi 'ulûmi'l-hadis*. 2 Cilt. Suud: Dârü Fevaz li'n-Neşr, 1993.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Salâhuddîn eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-hadis*. Beyrut: Dârü'l-fiker, 1986.
- Koçinkağ, Mansur. "Usûl İlminde Rivâyet ve Şehâdet". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 13/2 (2015), 27-43.
- Ma'mer b. Râşid. *el-Câmi' (Abdurrezzak'ın Musannefinin İçinde)*. 11 Cilt. Hindistan: Meclisü'l-İlmî, 2. Basım, 1983.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1955.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *Şerhu'n-Nevevî ale'l-Müslim*. 18 Cilt. Beyrut: Darü İhyai't-Türâs, 2. Basım, 1972.

- Özçelik, Fikret. *Hadis Usûlünde Râvî Değerlendirme Metodu-İbn Ebî Hâtim Örneği*. İstanbul: Nida Akademi, 2020.
- Râfî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-. *Şerhu Müsnedi's-Şâfi'i*. thk. Ebu Bekr Vâil Muhammed Bekr Zehrân. 4 Cilt. Katar: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 2007.
- Sa'dî, Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdillâh es-. *Teysirü'l-Kerîmi'r-Rahman fi Tefsîri Kelâmi'r-Memân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Saylan, İbrahim. "Süleymân b. Dâvûd eş Şâzekûnî ve Hadis İlmindeki Yeri". *İlahiyat Akademi*. 19 (Haziran 2024), 33-60.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *el-Gâye fi şerhi'l-Hidâye fi 'ilmi'r-rivâye*. Kahire: Mektebetü Evladi's-Şeyh li't-Türâs, 2001.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer. *Çavâtı'ul-edille fi'l-uşûl*. thk. Muhammed Hasen İsmail eş-Şâfiî (son). 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Süyûtî, Celâlüddîn es-. *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. 2 Cilt. Daru Taybe, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-. *Tahzîrü'l-havâs min ekâzîbi'l-kussâs*. thk. Muhammed Sabbağ. Beyrut: Mektebetü'l-İslami, 1974.
- Şâfiî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *Müsnedü'l İmam eş-Şâfiî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1951.
- Şakir, Ahmed Muhammed. *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisârî ulûmi'l-hadîs*. Riyad: Dârü's-Selâm, 2. Basım, 1997.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 26 Cilt. Daru Hicr, 2001.
- Tatlı, Bekir. "Fısk Kavramı ve Hadis Usûlü Açısından Fısku'r-Râvî". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 21-54.
- Tîbî, Ebü Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Hulâsa fi usûli'l-hadîs*. Kahire: Mektebetü'l-İslamiyye li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2009.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Ukaylî, Ebü Cafer Muhammed b. Amr. *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*. thk. Abdülmü'ti Emin Kal'aci. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1984.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *el-Mûkîza "fi 'ilmi mustalahi'l-hadîs*. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1991.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Bicavi. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1963.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru alâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Hüseyin el-Esed. I-XXV Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zekerıyyâ el-Ensârî, Ebü Yahyâ Zeynüddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî. *Fethu'l-bâkî bi-şerhi Elfiyyeti'l-İrâkî*. thk. Abdullatif el-Hümeym. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Zerkeşî, Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî. *en-Nuket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. 3 Cilt. Riyâd: Advâu's-Selef, 1998.